

CARL GUSTAV JUNG'UN ÇAĞRIŞIM DENEYLERİ İŞİĞİNDA İLHAN BERK'İN ŞİİRLERİNDE EV VE ÇEVRESİNDEKİ NESNELERİN YORUMU

Şaban Çobanoğlu*

Özet: İlhan Berk, bilinçaltının derinliklerinde oluşan karmaşık ses, imge ve anlam yumaklarını şiir diline aktarma konusunda kendine has yöntemleri olan bir şairdir. Sözcüklerin sıralanışı, kullanım sıklığı, sözdizim ve anlam kurallarına aykırı olarak alışılmadık bağdaştırmalar ve gerçeküstü algılamalarla bir “açık yapıt” olan İlhan Berk’in şifreli dilinin bilinçaltından bilinç düzeyine akışını kolaylaştıran bir yöntem var mıdır? Bu makale, şiir dilinin sıfır noktalarına inmiş bir şair olan İlhan Berk’in bilinçaltının derinliklerinde gömülü ev ve çevresindeki nesnelere yorumuna, Carl Gustav Jung’un sözcüklere dayalı Çağrışım Deneyleri’nden yararlanarak bir ışık tutmak maksadı taşımaktadır. İncelememiz sonucunda, İlhan Berk’in ev ve çevresindeki nesnelere hareketle, kendisinin bilinçaltı derinliklerinde saklı anlam şifrelerini, şiir diline sembolik bir anlatımla yansıtmış olabileceği yönündeki görüşümüzü destekleyen verilere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlhan Berk, ev ve çevresindeki nesnelere, kelimelerle çağrışım deneyleri, duyarlılık alanı, duraksama, tepkileme süreci.

AN INTERPRETATION OF HOME AND SURROUNDING OBJECTS IN İLHAN BERK'S POETRY REFERRING TO CARL GUSTAV JUNG'S WORD ASSOCIATION METHOD

Abstract: İlhan Berk, who masters quite specific methods to reveal the caotic image, deeper meaning and sounds into his poetic diction, is a prominent poet. This article discusses whether the “Word Association Method” theorized by Carl Gustav Jung helps the reader interpret İlhan Berk's surrealist poetry, buried deeply among underground water, consisted of unusual syntax, word and semantic deviations. The article also aims to search and bring light to the efficiency of Jung's “Word Association Method” in assisting, analyzing and interpreting Berk's complicated language of poetry rooted from his sub-conscious mind, known as a kind of “open work” which is accompanied with unusual cohesions, word order, grammatical structure with reference to the object of home and the various objects surrounding it. As a consequence of our study, we have inferred that İlhan Berk has extensively reflected his subconscious mind in his poetry by referring symbolically to the objects of “home” and the other objects surrounding it.

Keywords: İlhan Berk, home and surrounding objects, word association method, sphere of sensitivity, delay, response process.

* Dr.

KURUMSAL ÇERÇEVE: CARL G. JUNG VE SÖZCÜKLERLE ÇAĞRIŞIM YÖNTEMİ

Bilinçaltının derinliklerinde kümelenmiş girift olguların bilinç düzeyine çıkmasına ışık tutan bazı yöntemler vardır. Bu yöntemler arasında “sözcüklere dayalı çağrışım yöntemini”, “derin hipnoz” yolu ile kişinin hayat öyküsünü anımsamasını ve rüyaları sayabiliriz.¹ Bu bağlamda edebiyatla psikoloji bilimi arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Her iki alanın konusunu da insanın psiko-sosyal tezahürlerinin incelenmesi teşkil eder. Edebiyat bilimi özellikle bilinçaltı akışın anlaşılması noktasında psikoloji kuramlarından yararlanarak yorumlara derinlik kazandırmak ister. Dil olgusu sadece edebiyat açısından değil, psikoloji açısından da önemlidir. Ruh dünyasını çözümlene ve içsel konuşmaları anlama konusu her iki disiplinin inceleme alanına girmektedir.²

Sözcüklere dayalı çağrışım yöntemi Carl Gustav Jung tarafından geliştirilmiştir. Jung, sıradan sözcüklerle yapılan çağrışım deneylerinin bilinçaltının kör noktalarına ışık tuttuğuna işaret etmektedir. Jung’a göre, bu deneyler şu şekilde hazırlanmaktadır: Rastgele seçilmiş, aralarında anlam bağı bulunmayan ‘anahtar sözcükler’den bir dizi hazırlanır. Seçilecek sözcüklerin birbirleri ile anlam bağlantısından uzak olmalarına dikkat edilir: “*su, yuvarlak, iskemle, ot, mavi, bıçak, yardım etmek, ağırlık, hazır...*” gibi. Araştırmacı, denekten duyduğu sözcüğe en kısa zamanda cevap vermesini ister. Örnek olarak “su” sözcüğü verildiğinde, denek kafasından geçen “ıslak”, “yeşil”, “yıkamak” gibi kelimelerden birisi ile hemen cevap verecektir. Karşılık verme süresi bir kronometre ile ölçülür. Anahtar sözcüğün son hecesi söylenirken süreölçer çalıştırılır. Deneğin cevabının ilk hecesi duyulduğunda süreölçer durdurulur. Bu şekilde elli ya da yüz kadar tepki alınır. Bu uygulamalar sırasında deneklerin her bir sözcüğe gösterdikleri tepki süresi farklı olmaktadır. Yeterli düzeyde çağrışım elde edildikten sonra, deneye aynı sözcük dizisi tekrar verilir ve kendisinden daha önceden verdiği karşılıkları aynen hatırlaması istenir. Örnek olarak “*Su sözcüğüne ne cevap vermiştiniz?*” şeklinde bir soru sorulur. Deneğin verdiği cevaplarda, “unutulmuş” olan tepkiler, yanlış hatırlama ve üretimler “kusurlu çoğaltımları” oluşturur ve “karmaşa” belirtileri olarak algılanır.³ Çağrışım deneyinin ikinci tekrarında unutulmuş olan tepkiler ve zaman farklılığına dayalı “kusurlu çoğaltımlar” deneğin “duyarlı” olduğu bir alana işaret etmektedir.

Jung, sözünü ettiğimiz türden bir deneyde “*su, yuvarlak, iskemle, yüzmek, mavi, bıçak, yardım etmek, ağırlık, hazır, atmak...*” gibi sözcüklerden oluşan bir dizi vermiştir. Bu sözcükler arasında bulunan “*bıçak*”, “*atmak*”, “*yere yıkmak*” ve “*sivri*” sözcüklerinin deneyin “duyarlılık” alanına girdiğini, tepki süresinin uzamasından anlamıştır. Araştırmaya konu olan denek 32 yaşındadır. Jung, kendisine bazı sözcüklerde duraksamış olduğunun farkında olup olmadığını, “*kusurlu çoğaltımlar*” yapıp yapmadığını sorar. Denekten, “*Hayır, cevaplarımı*

anında verdim.” cevabını alır. Oysaki, süreölçer aynı şeyi söylememektedir.⁴ Bunun üzerine Jung; “Size düşüncemi söylememe izin verir misiniz? Geçmişte çok kötü bir olayla karşılaşmışsınız. Bu, üzücü sonuçlar yaratan bıçaklı bir kavga olabilir,”⁵ şeklinde bir çözümlemeye bulunur. Denek nerede ise iskemlesinden düşecektir. “Nereden biliyorsunuz?” “Doğru! Ama bu olayı ben bile unuttum!” şeklinde vermiş olduğu tepkilerle bir hayli şaşırılmış görünmektedir.

Jung’un çözümlemesine göre denek; “Bıçaklı bir kavgada hasmını ağır yaralamış ve olayın geçtiği yabancı ülkede hapis yatmıştı. Yaşamında kara bir lekeydi bu ve dostlarının öğrenmemeleri için özen göstermişti. Kendisi de bunu unutmaya çalışmıştı.”⁶ “Bıçak”, “atmak”, “yere yıkmak”, “sivri” sözcüklerini duyduğunda tepkileme süreci artmış, “kusurlu çoğaltım”larda bulunmuş ve Jung, denegin “duyarlılık” noktalarından hareket ederek bu kişinin bilinçaltının derinliklerine hapsettiği bastırılmış bir olayı çözümlemeye muvaffak olmuştu.

Yukarıda kısaca çerçevesini çizmeye çalıştığımız sözcüklerle çağrışım yöntemi ile bilinçaltı okumaları, modern şiirde anlamın sıfır noktasına indirgendiği kara deliklerden çıkarılarak yorumlanmasına yön verebilir mi? Modern şiir, büyük ölçüde bir “açık yapıt”⁷ olarak kabul edildiği için, Jung’un çalışmaları ile birlikte, gerçeküstücülük akımının verileri birleştirildiğinde ayrıntılı olmasa da, şiirin dip sularına açılan basit bir yol haritasının çıkartılması mümkün görünmektedir. Benzer görüşlerden hareket eden Mehmet Kaplan, karmaşık anlam sapsmaları yüzünden zor anlaşılın İlhan Berk’in şiirlerinin çözümünde psikoloji biliminden yararlanılabileceğini düşünmektedir. Kaplan, İlhan Berk’in şiirlerini umumiyetle şuurlu yazdığını; ancak insanlığın kolektif şuurlaltının tesirinde kaldığını belirttikten sonra, modern psikolojinin muammaya benzeyen bu tür karmaşık şiirlerin çözümü için uygun ipuçları sunabileceğinden bahseder.⁸ O hâlde, modern psikolojinin öncülerinden Jung’un bakış açısı ile, İlhan Berk’in şiirlerinde geniş yansıma alanı bulmuş olan “ev” ve “çevresindeki nesnelere” bilinçaltında saklı kör noktalarına ışık tutabiliriz.

İLHAN BERK’İN DUYARLILIK ALANINDA BİR OTO-BEN: EV

İlhan Berk’in şiir atlasında “ev”, “kapı”, “duvar”, “bahçe”, “eşik”, “pencere”, “merdiven” ve “çatı” gibi nesnelere şairin “duyarlılık alanına” girdiğini görmekteyiz. Berk, başka şairlerin üzerinde durmaya değer bulmadıkları, sıradan kelimeleri şiirlerine yansıtarak bir tür “duraksama” ve “kusurlu çoğaltım” hatası yapmış gibidir. Bir başka ifade ile, Berk’in şiirlerinde “ev” ve çevresindeki nesnelere, yüzeysel anlamlarının ötesinde daha derinlerden, şiirin dip sularından mesajlar taşımaktadırlar. Böyle bir hükme varmamıza yardımcı olan en önemli dayanağımız, İlhan Berk’in gerçeküstücülük anlayışını benimsemesi,⁹ şiirlerinde yer alan nesnelere, bilinçaltının derinliklerinden mesajlar taşımasıdır.

İlhan Berk'in insandan çok nesnelere önem vermesi, şiirlerinin insansız olduğu yönünde bir tenkide sebep olmuştur. İlhan Berk'in şiirlerinde eti, kemiği ve duyguları ile derinlemesine anlatılan bir insan karakteri bulunmaz. Hasan Bülent Kahraman şiirin insansız olamayacağını, şiirde açık ya da kapalı bir şekilde insana göndermeler yapılacağını savunmakta, "*İlhan Berk'in şiirdeki nesnenin değil, nesnedeki şiirin peşinde olduğuna*" vurgu yapmakta, şairin "*Düşünürken buldum kayayı*" örneğinin nesnedeki şiirin, hatta romantizmin bir örneği olduğunu belirtmektedir.¹⁰ Bizim görüşümüze göre de İlhan Berk, "ev" ve "çevresindeki nesnelere"den hareketle kendi hayatının metaforik bir okunuşunu yansıtmış izlenimi vermektedir. Berk'in şiirlerinde nesnelere, gövdeye ve erotizme karıştırılarak yansıtılan asıl insan, şairin kendisidir. Bu yansıma bir biyografi gibi net biçimde okunamaz. Berk'in kendisini anlatan insan portresi nesnelere özünde ve gölgesinde gizlenmiştir.

Bitkiler, otlar, ağaçlar, denizler, ırmaklar, gökler gibi tabiat unsurlarının yanı sıra, Berk'in kendisini resmeden temel nesne "ev" ve evin farklı unsurlarıdır. Bu bakımdan "ev" İlhan Berk'in "duyarlılık" alanına girmiş vazgeçemediği nesnelere arasındadır. Sıklıkla ele aldığı "ev" ve çevresinde bulunan nesnelere yorumlarken kullanmış olduğu kelimeler hipnoz veya rüyadaki bir insanın sayıklama anlarında tutulan kayıtlar gibi, birbiri ile anlam bağı kurulması zor bir ortam içinde sık tekrarlarla şiir diline aktarılmaktadır. Bu varsayımlarımızı, adı geçen sözcüklerin Berk tarafından ne kadar sıklıkla kullanıldığına dair aktaracağımız rakamlar da desteklemektedir. İlhan Berk, başlığı "ev" olan 18 adet şiir yazmıştır. Bu şiirlerde "ev" kelimesi 121 kez tekrarlanmıştır. "Duvar" 48, "kapı" 18, "pencere" 16, "bahçe" 15, "merdiven" 8, "balkon" 7, "eşik" 6, "tavan" ve "çatı" 5'er defa kullanılmıştır. Verilen rakamlar, adı geçen nesnelere şairin "duyarlılık" alanına girdiğine işaret etmektedir.

İlhan Berk'in *Galile Denizi* adlı eserinden itibaren şiirlerinde yer alan ve bilinçaltının yansımalarını simgeleyen sembol nesnelere birisi olarak "ev", nesnelere açılırken bir karargâh, bir üst olarak kullanılmıştır. "Ev", kimi zaman kapıdan girildiğinden itibaren bir hapisaneyi andırmaktadır. Pencere, balkonlar ve yollar evi dış dünyaya özellikle dağlara, kırlara, bayırlara, denizlere, ırmaklara, gökyüzüne, kısaca doğaya ve özgürlüğe ışınlayan füze rampalarına benzemektedir.

İlhan Berk, İlk önce evi bir formüle bağlı olarak tanımlamak ister:¹¹

$$\begin{array}{r}
 \text{Duvar} \\
 \text{Kapı} \\
 \text{Pencere} \\
 + \\
 \hline
 \text{EV} \\
 (\text{"Ev I", s. 1411})
 \end{array}$$

Berk'in bulduğu bu formüle göre, evin ana yapısını duvar, kapı ve pencereden oluşan sade ve sıradan nesnelere oluşturmaktadır. Ancak işin aslı bu kadar basit değildir. Evin her köşesi İlhan Berk'in bilinçaltına açılan labirentler, algı dünyasını simgeleyen rüyalar gibidir. Ev bir "oto-ben"dir. Yani şairin kendi iç dünyasını ve dışarıdan görünmeyen yönünü yansıtmaktadır. Berk, yukarıdaki formül doğrultusunda ev ve evi oluşturan yakın planda yer alan nesnelere formüldeki sıraya göre bir ağırlık vermiştir. Şiirlerinde "ev" sözcüğünü 121, duvarı 48, kapıyı 18 ve pencereyi de 16 kez tekrarlamıştır. Şüphesiz bu yinelemeler boş yere değildir. Her birisi, bilinçaltında yaşayan farklı bir duyguya, anıya veya kişiye işaret etmektedir:

(...)

Ve evin kendisi.

Ev ki ayrıntıdır (Tanrı da ayrıntılardadır).

Susmalar, küçük sevinçler, küçük acılar, küçük konuşmalar, yalnızlıklar...

Hepsi, hepsi

Dünyanın bir suretine dönüştürme.

Bir oto-ben.

Bir labirent.

Hiçbir yere çıkmayan, açılmayan." ("Ev II", s. 1414)

Yukarıdaki şiirde "ev" sözcüğünün çağrışımları, "ayrıntı", "susmalar", "yalnızlıklar", "oto-ben" ve "labirent" olarak kaydedilmektedir. Bu sözcüklerle İlhan Berk, "ev" in değil, sanki kendi bilinçaltının resmini çiziyor gibidir. Gerçekten de insanın bilinçaltı, kendisini yansıtan ayrıntılardan, susmalardan, yalnızlıklardan ve labirentlerden oluşan bir "oto-ben" e benzemektedir.

Gün ışıdı

Demek ki dağları göreceğiz

Ve katırtırnaklarını ("Katırtırnakları", s. 399)

Bu dizelerde Berk'in sabahın ilk ışıkları ile "ev" den kendisini tabiatın kucağına atarak çok sevdiği doğal nesnelere buluşmasının sevinci resmedilmektedir. Berk, bir başka şiirinde evde geçirdiği sıkıntıları "köy" nesnesinin özüne yüklediği bir anlam kayması ile şu dizelerle dile getirmektedir:

Köy serer çulunu

Çekilir dip odasına.

Artık denizi dinler

*Lambasını kısıp**Bir su bir gök bir çocuk gider gelir. ("Köy", s. 400)*

İlhan Berk, "köy" nesnesine bir kişilik ve kimlik nispet etmektedir. "Köy"ü lambasını kısararak, dip odalardan denizin sesini dinliyor olarak nitelendirilmesi, aslında evlere ve köylere sığmayan iç dünyasının özgürlüğe, bohem hayata koşma arzusunu; "ev"de ve "köy"de bulunmayan her türlü "farklı" ve "yasak" meyveyi tatmak isteyen dinamik yönünü yansıtmaktadır. Gelişim ve değişimin şifrelerini genlerinde taşıyan bir çocuk önsezisiyle Berk, suların derinliklerine dalarak ve gökyüzüne kanatlanarak uzak kentlere, özgür dünyalara kavuşma hevesini şiir diline aktarmaktadır. Yukarıdaki dizeler, İlhan Berk'in eve, suya ve gökyüzüne bilinçaltından taşarak kendi kişiliği etrafında dolaşan merkezî nesnelere nasıl baktığının da açık bir örneğini oluşturmaktadır.

"Ev", içinde ve dışında bulunan nesnelere buluşma ve ayrışma noktasını oluşturur. İlhan Berk, dışarıda aldığı soluk ve enerjiyi evde harcar. Evde şiir yazar, evde resim yapar, sabahları ve öğleden sonraları dışarı çıkmadan edemez. Evin dış dünyaya açılan kapılarının ardında sokaklar, çalışan insanlar ve tüm güzelliği ile doğa bulunmaktadır.

"Ev", Berk'in aşklarının ve yaşadığı erotik duyguların gölgelendiği, üstünün örtüldüğü mahrem bir mekân değildir. Bu mânâda ev, gizliliğin ve mahremiyetin simgesi olarak da resmedilmez. Berk'in "ev" kavramında yaşadığı ilişkiler, nesnelere özünde yakaladığı imgelerle su olur akar, yıldız olup gökyüzünde parlar, ama her durumda birtakım sembollerle tüm çıplaklığı ile şiirdeki yerini alır. Türk şiirinde sarsılmaz bir yeri bulunan "gizli ve mahrem aşk", yerini sürrealist bir ressamın çizgileri ile "deniz", "gök", "ırmak", "dere", "yaprak" ve "orman" gibi nesnelere gölgesinde perdeleri sımsıkı kapanmış yatak odalarından (bilinçaltının derinliklerinden) taşarak tüm çıplaklığı ile şiirdeki yerini alır.

İlhan Berk'in şiirlerinde "ev"nin bir kadın olarak algılanarak şiir diline aktarılması da söz konusudur. Şairin evi tanımlamak için kullandığı "çamaşır serren", "kurulanan" gibi sıfatlar ev kadını bir anne figürü ile örtüşmektedir. Bu tablo, daracık bir oda içinde zorluklara birlikte göğüs gerdikleri annesi ile paylaştıkları çocukluk günlerini hatırlatmaktadır. Ancak evin sadece durağan bir geçmişi değil, aynı zamanda geleceği de imleyen bir nesne olduğunu, "*Kurunuyor yarın ordaki ev*" ifadelerinden anlıyoruz. İlhan Berk'in ardsüremlili (anokronik) biçimde şimdiki zamanın "yor" eki ile geleceğin ifadesi olan "yarın" sözcüğünü peş peşe gelen iki dizede buluşturması, şiirdeki kübik anlamı daha da genişletmektedir.

*Çamaşırlarını sermiş
Kurunuyor
Yarın ordaki ev. ("Ev I", s. 398)*

İlhan Berk, bir başka şiirinde canlı bir varlık olarak, "ev" in gelecek sevgi-
liden bir an önce haberini almak için bir kulak gibi meraktan balkonunu uza-
tışını ve bir faytonun "göğü", yani beklenen sevgiliyi bırakıp gitmesi ile rahat
bir soluk alışını şu şekilde anlatır:

*Ev,
Uzatır balkonunu.
Bir fayton
Göğü indirir. Gider.*

Bir ev solur. ("Ev II", s. 399)

Aslında bu dizelerde sevgiliye kavuşmakla rahat bir soluk alan ev değil,
Berk'in kendisidir. Balkonun bir kulak gibi uzaması, şairin büyük bir sabırsız-
lıkla yolların ardından çıkıp gelişini dört gözle beklediği hasretliğine kavuş-
ma arzusunu resmetmektedir. Bir faytonun göğü, yani sevgiliyi indirmesi ve
sonunda evin rahat bir soluk alışını, metaforik bir anlatış tarzı ile nesnelere in-
sanî özelliklere büründürülmesi bir diğer deyişle, şiirdeki derin yapının su yü-
züne çıkmasıdır.

KAPILAR, PENCERELER, DUVARLAR VE UYANDIRDIĞI ÇAĞRIŞIMLAR

İlhan Berk, şiirlerinde büyük ölçüde kendisini anlattığını düşündüğümüz
"ev" nesnesinin bahçesi, duvarı, kapısı, eşiği, merdiveni, balkonu, penceresi,
tavanı ve çatısı üzerinde ayrı ayrı durmakta, bu nesnelere kendi şiir dili anla-
yışı çerçevesinde şifreleyerek anlam sapsmalarına kapı aralamaktadır. Gerçek-
üstüçülük akımını benimseyen şair ve sanatçılar, sıradan nesnelere gündelik
işlevlerinden soyutlayarak ve onlara hipnotik bir derinlik kazandırarak bir tür
gizem katmak isterler.¹²

Bu açıdan öncelikle İlhan Berk'in "tavan" ve "çatı" üzerine ürettiği "çoğ-
altım" ve "duraksama"lardan hareket ederek adı geçen sözcüklerin çağrışımlarını
şu şekilde yorumlayabiliriz:

*I
Tavan
evi bilmez.*

(Kendini ev sanır.)

II
Gökyüzü,
tavanı evin!

(...)

IV
Ev,
tavanla çatıyı
görmezliğe gelir. ("Tavan", s. 1466)

İlhan Berk, bilinçaltından evin tavanına ulaşarak orada şekillenen gerçek-üstü düşünceleri şiir diline aktarmaya çalışmaktadır: Tavan yüksekte durduğu için kendini üstte görmekte ve "ev" sanmaktadır. Oysaki, bir evin gerçek tavanı gökyüzüdür. Ev ise tavanın bu abartısını görmezden gelir.

I
Çatı
bozar hep
düşünü
evlerin.

II
Çatılar
büyüleri
evlerin.

III
Geceleri
dolaşır
çatılar. ("Tavan", s. 1468)

İlhan Berk'in bilinçaltından yansıyan bakış açısına göre, çatılar tavanlara göre daha olumlu bir noktadan değerlendirilmektedir: Her şeyden önce, çatılar insanın dışa dönük yapısını, tavanlar ise içe dönük yüzünü yansıtır. Aralarındaki mesafe nerede ise sıfırlanmış gibidir. Kozayı kırmak insanın elindedir. İster bir tür hapis hayatı olan içe kapanmayı yani "tavan"; isterse dış dünyalara, dağlara, ovalara, denizlere, kentlere açılan "çatı"yı seçer. Çatılar, tavanların düşünü bozar. Onlar evin korunaklarıdır ve gerçekten gökyüzüne açılan tavanlarıdır evlerin. Çatılar özgürdürler ve geceleri doğa ve gökyüzüyle gezintiye çıkarlar. Ayrıca, uzaktan bakıldığında, bir evin büyüsunü ve dış güzelliğini yansıtır. Burada vurgulanmak istenen nokta, çatı ve tavan üzerinden iç ve dış dünyaya açılım gerilimidir. Şairin içinde bulunduğu yol ayrımı ve bilinçaltında kümelenmiş iç ça-

tışmalar bu iki nesne üzerinden aktarılmaktadır. “Çatı” ve “tavan”, İlhan Berk gibi algı düzeyi gelişmiş insanların hem sığındıkları bir kozayı, hem de bu kozanın içinden süratle çıkarak dış dünyaya açılımlarını simgelemektedir.

DUVARLAR VE KAPILARIN ARDINDA KALMIŞ SÖZDE BİR BABA

İlhan Berk, evin duvarlarına, bahçesine, kapılarına, eşğine, merdivenlerine, pencerelerine ve çatılarına varıncaya kadar, her unsuruna farklı bir anlam yüklemiştir: Duvardan başlayarak bu saydığımız nesnelere ilgili dikkati çekici örnekleri şairin gördüğü ve algıladığı şekliyle alıntılıyalım. Önce ev metaforu içinde otorite simgesi olarak kabul edilen “duvar”, “eşik” ve “kapı” nesnelerinin Berk’in bilinçaltından ne tür çağrışımlarla şiir diline yansıdığını inceleyelim:

(...)

*Duvar kapıyı kendi soyundan sayar.
Kendi gibi bir yasakçı, bir yetke*

(...)

*Varlıkların tarihinde
(varlıkların tarihi belirsizlikler tarihidir) tek başına bir anlamı
yoktur sanki duvarın.
Hemen evi çağrıştırır.*

(...)

*Evdekiler
Duvarlara dikkat!” (“Duvar I”, s. 1449-50)*

* * *

*Bir bulgudur duvar
Ev (evin logosu) çoğun varsıl düşler kurdururken, duvar
sanki kendini dışlar: Her şeyden uzak durur.
Paylaşmaz evi.
Ev yokmuş gibi davranır.
Yalnız ev mi*

(...)

*Duvar her yerde yalnızdır.
Duvar gülmez. (“Duvar IV”, s. 1453)*

Yukarıda alıntılıdığımız dizelerde, duvarla insan arasında bir bağ kurulmak istenmiştir. Duvar; kapı ve eşikten sonra, insanın özgürlüğüne engel olan

tehlikeli sınır taşları olarak vurgulanmaktadır. Duvarın İlhan Berk'in şiirlerindeki çağrışımlarını şu şekilde sıralayabiliriz: "yasakçı", "yetke", "anlamsız", "bulgu", "dışlama", "uzak", "paylaşmaz", "yalnız", "gülmez" ... Duvar yasakçıdır. Tek başına bir anlamı da yoktur. Hep dışta ve uzakta duran ayırıştırıcı bir engeldir. Paylaşsımsızdır. Özgürlükle tutsaklık arasında aşılmaz bir sınır oluşturur. Duvar sert bakışlı, hoşgörüsüz ve sevgisiz bir insanı çağrıştırır. Bu yüzden "Evedekiler duvara dikkat" etmelidirler. İlhan Berk, şiirlerinde anlatmaya çalıştığı "duvar" simgesi üzerinden çağrışımlar yolu ile bilinçaltında yaşattığı ve çok az tanıma imkânı bulduğu babasını anlatıyor gibidir. Baba sorumsuz ve sefkatsiz yapıda bir adamdır. Berk henüz küçük yaşlarda iken evi terk etmiş ve başka bir kadınla yaşamaya başlamıştır. Berk'in yaşantısına ve şiir diline sevgisizliğin ve babasızlığın sancuları "duvar" ve "kapı" benzeri simge ve metaforlar üzerinden yansıtılmıştır. Berk, babasızlığın verdiği acıyı can yakıcı ve içten gelen ifadelerle anlatır:

"'Babam olmadı, ben baba nedir bilmiyorum' demek yerine, 'Çocukluğum olmadı benim' diyorum. Onu doğduğum, büyüdüğüm evde hiç görmedim. Onunla hiç oynamadım. Kimi bayramlar dışında, babamla hiç el ele yürümedik. Bunu bile söylemem zor. Beni hiç dövmüş olabilir mi? Bilmiyorum. Hiç sevdi mi? Onu da bilmiyorum. Elinin yanağımın üstünde hiçbir anısı yok. Onunla bir deniz kıyısına, kıra, dağlara çıkmadık. Gökyüzüne birlikte hiç bakmadık. (...)"¹³

İlhan Berk'in çocukluğunda annesi ile birlikte paylaştığı, yasaklar ve ulaşılamayan duygularla çevrili küçücük odası, bilinçaltının derinliklerinden sürekli dışarıya yansımak, en azından şiir dilinde ortaya çıkmak ister. Banyosu ve tuvaleti bile içinde olan bu daracık odadan, özgür bir ruh taşıyan İlhan Berk'i dış dünyaların enginliğine hangi kapılar ve köprüler taşıyacaktı? Berk, kendisini bu zindandan kurtaracak bir formülün peşindedir.

EVLERİN ÖZGÜRLÜĞE UZANAN KANATLARI: BALKONLAR VE PENCERELER

İlhan Berk, kendisinin ve hayallerinin hapsedildiğini düşündüğü "ev" in sınırlarını yıkacak bir yol, bir kurtuluş reçetesi aramaktadır. İçinde tutsak olarak kalmış bambaşka bir Berk olduğunu fark etmiştir. Çok katmanlı kimliğinin boyutlarını şiir diline yansıttığı düşüncelerinden çıkartmak mümkündür:

*Kapıyı bulmak için denklemi
nasıl kurmalı?
Toplamalı mı, çıkarmalı mı,
bölmeli mi?*

(...)

Dünyada kapıların egemenliği üstüne başka egemenlik yoktur.

Kapıdır, ev. ("Kapı I", 1435-36)

İlhan Berk, "Kapı = ev"; "Ev = pencere" gibi iki formül üzerinden bir "ev" denklemi oluşturmaktadır. Bu formülde kapı tutsaklığın, pencere ise özgürlüğün simgesidir. Berk'in İstanbul'a gelinceye kadarki hayatı (1940'lı yıllar) "Kapı = ev" formülü; daha sonraki hayatı ise, "Ev = pencere" formülü üzerinden yürümüştür. Kısaca, şair her iki formülü de yaşayarak oluşturmuştur.¹⁴

İlhan Berk'in şiirlerinde duvar ve kapıdan sonra "eşik", Türkçedeki kullanımına uygun olarak bir şeyi gerçekleştirmenin sınırında olmak, "başlangıç, başlama zamanı, giriş yeri, giriş sınırı" anlamında kullanılmaktadır.¹⁵ "Eşik" hem dış dünyalara açılımın gerçekleştiği bir sınır, hem de odaya yani içe kapanışın başlangıcı olarak yansıtılmaktadır. Bu anlamda "eşik" tanrı iradesi gibi, insan kaderinin değişim çizgisinde bulunmaktadır:

I

Eşik

evin küçük tanrısı.

(...)

II

Eviden uzaklaşmadır

eşik.

(Uzantısında göğün.) ("Eşik", s. 1461)

İlhan Berk'in şiirlerinde bilinçaltının akışını yansıtan, Jung'un üzerinde durduğu duraksamaların ve tereddütlerin görüldüğü simgesel anlam taşıyan bir diğer nesne balkondur. "Balkon", kozmosa açılan bir kapıdır. Çocukların ruhu hep oraya asılı kalır, bir türlü içeri girmek istemez. Balkonlar, karanlık odaları aydınlık dünyalara bağlayan köprülerdir. Balkonlar çılgınlığa açılan kapılardır. İlhan Berk bu söylediklerimizi şiir diline şu şekilde anlatmaktadır:

I

Balkon,

kendini kozmos bilir.

(Küçük Fenikeli.)

II

Balkon,

çocukların asılı tini!
(*Geceleri dolaşmalı balkonlar.*)

III
Balkonlar,
gözü evlerin.

IV
Balkonları hiç anlamamıştır,
evler.

V
Balkon,
alkolik çocuğu
evin. ("Balkon", s. 1469-71)

Yukarıdaki dizelerde balkonun bir "kozmos", tüm evrene açılan bir "kapı", "çocukların ruhunun asılı kaldığı bir yer", "evin dışarı açılan gözleri", "evin çilgin ve alkolik çocuğu" gibi çağrışımlarla tanımlanması, İlhan Berk'in çocukluk yıllarında dış dünyaya açılış hayallerini ve özlemlerini anlatıyor gibidir. Daha sonraki yaşantısında şairin bu özlemlerinin çoğunu fazlası ile gerçekleştirdiğini görmekteyiz.

Berk'in duyarlılık alanına giren ve üzerinde sıkça durduğu bir başka nesne "bahçe"dir. Berk bahçe ve evin birbirlerini bilmediklerini, eve bahçeden girildiği hâlde, evin bahçeyi, bahçenin de evi tanımadığını düşünmektedir. Aşağıdaki dizelerde yeşilliğin ve doğallığın yok edilerek bir çelik ve beton yığına dönüştürülen sözde modern şehircilik anlayışına dayanan mimarinin acı bir tenkidi ile karşılaşmaktayız:

Ev, 'dikey varlık'.
Eve bahçeden girilir
Ama bahçe evi bilmez
(*Ev de belki bahçeyi.*)
Ne güzel!

(...)

Kendi dili, tarihi, coğrafyası vardır.

Kendine özgü düşünceleri olduğunu da biliyoruz (bahçeye biçim veren de bu düşüncelerden başka bir şey değildir).

(...)

Sesle doludur bahçe.

Yüzü sokağa taşar.

Dişi bir okuma sunar. ("Bahçe", s. 1457-58)

İlhan Berk, "dikey birer varlık" olarak evlerin bahçeleri bilmediğinden, evlere bahçelerden girildiği hâlde, bahçelerin de evleri tanımadığından söz eder. Parantez içi ifadeler, dikey evlerin (gökdelenler, rezidanslar) giderek topraktan ve doğadan uzaklaşarak çelik kafesler ve beton yığınları arasında izole edilişlerinin eleştirisi. Bahçelerle evler birbirinden iyice soyutlanmış, birbirinin yakın komşusu ve tamamlayıcısı olması beklenen bu iki nesne karşılıklı ayrıştırılmış ve yabancılaştırılmıştır. Bahçenin asırlar içinden bize seslenen kendine has bir tarihi, coğrafyası, dili ve üslubu vardır. Seslerle, anılarla doludur. Yüzü hep sokağa ve insanlığa dönüktür. Asırlarca divanlarda, şarkılarda ve gazellerde varlığını sürdüren avlular, güller ve sarmaşıklar arasından seslenen bu canlı üslup, beton yığınları arasına yerleştirilen birkaç ağaç, mekanik çocuk bahçeleri, otoparklar ve aşılmaz duvarlarla kaybolmak üzeredir. "Bahçenin dişi bir okuma sunması" ise, teknolojinin katı bir uygulayıcısı olan mühendis ve mimar elinden çok, doğal bir el olan insan ve özellikle kadın elinin sıcak, insanî, soluk alan canlı ve hülyalı mekânlar oluşturması ile ilgilidir. Ayrıca, "bahçe" kadın ruhunu yansıtan bir simge olarak kullanılırken "dikey varlık" olan "evler" (beton yığını çok katlı apartmanlar) hoyrat adamlara benzetilmiş ve birbirini tamamlaması gereken bu iki kavram üzerinden yeni bir gerilim alanı yaratılmıştır.

MERDİVEN: BİLİNÇALTINA UZANAN BİR LABİRENT

İlhan Berk'in şiirlerinde "ev" in içinde bulunan "merdiven", insanın karmaşık dünyasını simgeleyen ve bilinçaltına açılan bir nesne olarak önemli bir konuma sahiptir. Basamaklardan inişler, bilinçaltına doğru derin bir yolculuğu simgelemektedir. Çıkışlar ise "ide" den "süper ego"ya (bilinç düzeyinden üst bilince) doğru yükselişi sembolize etmektedir. Evlerin vazgeçilmez parçası olan merdivenlere İlhan Berk'in sıradan bir nesne olmanın ötesinde ne tür anlamlar yüklediğini aşağıdaki şiirden anlayabiliriz:

(...)

II

*Bilinçaltına açılır
merdivenler.*

(Dolunayın büyük aydınlığına.)

III

Merdiven

evin
karanlık varlığı.

IV
Merdiven,
iç yolculuğu
evin.

V
Merdiven cenini,
Evin ("Merdiven", s. 1463-65)

İlhan Berk, merdivenlerin bilinçaltına açılmasını, "Dolunayın büyük aydınlığına kavuşmak" olarak nitelendirmektedir. Diğer sürrealist sanatçılar gibi, İlhan Berk de, bilinçaltının derinliklerine önem vermekte, aslında dipsiz bir kuyu olarak büyük bir bilinmeyen rezervi barındıran bilinçaltına "Dolunayın aydınlığı olarak" bakmaktadır. Önemli olan, bu aydınlığa duyarlı algı, his ve kavrayışla donanmış olmaktır. Merdiven "evin karanlık varlığı" ve "evin iç yolculuğu"dur. Hatta "merdiven" evin üst ve alt bilince açılarak oralara git gellerle yapısını ve kimliğini kazanacak olan bir "cenini"dir. Bilindiği gibi cenin, bir bebeğin gelişmesinin erken dönemindeki embriyoya verilen addır. Bu dönemde cenin her yönü ile anneye bağlı olarak gelişimini sürdürebilir. Merdiven, anne ile cenin arasındaki iletişimi sağlayan kordon gibidir. Bilinci temsil eden "anne" ile, bilinçaltını temsil eden gizemli bir varlık olan "cenin" arasındaki kopmaz bir bağı andırmaktadır. Kısaca "merdiven" evin diğer parçalarından farklıdır. Duvar, kapı, pencere ve balkonlar, kişinin ev ile dış dünya arasında yatay geçişlerini simgelerken merdivenler üst bilinçle alt bilinç arasında gerçekleşen dikey ve katmanlı geçişleri simgelemektedir. Aslında alıntıladığımız dizelerde, çok katmanlı İlhan Berk kimliğinin nesnelere üzerinden şiir diline yansıtılması söz konusudur. İlk bakışta insansızmış gibi bir izlenim uyandıran İlhan Berk şiirinde, kalın bir kar örtüsü altına gizlenmiş olan biyopsiko-sosyal bir varlık olan insanın dramatik bir tablosu çizilmektedir.

İlhan Berk'in insana ve hayata bakışının şifrelerini çözmemizi kolaylaştıran "ev" ve ev çevresinde konuşlanan nesnelere ilgili olarak, Jung'un "Sözcük Çağrışımları"ndan yararlanarak yaptığımız analiz ve yorumlarımızı şairin sürekli merak eden, dış dünyanın kapılarını zorlayarak yeni deneyimlere ve yaşantılara kapı aralayan bakış açısını özetleyen aşağıdaki dizelerle noktalamak istiyoruz:

Ev içleri
hey
ev içleri
dışarı çıkın ("Evler I", s. 1123)

İlhan Berk, “*Ev içleri / hey / ev içleri / dışarı çıkın*” dizeleri ile kendisi ile birlikte tüm kendi içine kapanmış, bilinçaltının kayıtlarından kurtulamamış, dış dünyayı tanıma hürriyetleri elinden alınmış, hayata tek pencereden bakmış insanları dış dünyayı tanımaya, genlerinde saklı şifreleri açarak yeni kimlikler inşa etmeye davet etmektedir.

SONUÇ

İlhan Berk, ressam bir şair olarak eşyanın şuuraltını kendine has bir şiir dili dokusu içinde yansıtmak istemiştir. Ev ve çevresindeki nesnelere şairin çok yönlü, katmanlı ve kaotik bir yapıdan oluşan bilinçaltını şiir diline aktarmakta kullandığı vazgeçilmez nesnelere arasında yer almaktadır. Berk’in şiir dili akla hayale gelmeyen ayrıntılarla, ters şerit üzerinde yol alan bir otomobil kadar dikkati çekicidir. “Ev”, İlhan Berk’in ayrıntılara girerek kendi kübik portresinin resmedildiği bir tuvali andırmaktadır. “*Susmalar, küçük sevinçler, küçük acılar, küçük konuşmalar, yalnızlıklar*”ıyla anlatılan “ev”, Berk’in ta kendisidir. Ev; duvarları, kapıları, pencereleri, balkonları ve çatıları ile bilinçaltından bilinç düzeyine mesaj ve çağrışımlar taşıyan metaforik bir nesne, bir “oto-ben”, yani şairin bilinçaltının derinliklerinden yansıttığı kendi portresidir.

Berk, sevinç ve ıstıraplarını dizelerinde paylaşan bir şairdir. Kendisini ve düşüncelerini net ifadelerle anlatmak yerine simge, imge ve birtakım sözdizim ve anlam sapmaları yoluyla yansıtmayı tercih etmiştir. Bu yaklaşım son derece çileli bir uğraş, bir tür cehennem azabıdır. Aynı zorluk okuyucu için de geçerlidir. “Açık yapıt” olan İlhan Berk’in şiirleri çok yönlü yorum ve okumalara müsait karanlık bir gece ve dipsiz bir kuyu gibidir. Bu makalede, Carl Gustav Jung’un “Sözcüklerle Çağrışım Yöntemi” kuramından yararlanarak İlhan Berk’in bilinçaltından şiirlerine yansıyan çağrışımlarını yorumlamaya çalıştık. Tahlillerimiz sonunda, İlhan Berk’in birçok şiirinde “ev” ve “çevresindeki nesnelere” üzerine yüklediği anlamlarla, kendi bilinç akışını yansıtmakta olduğu yönündeki öngörümüzün desteklendiğini görmüş olduk.

DİPNOTLAR

- 1 Jolande Jacobi, C. G. Jung’un Psikolojisi, (çev. Mehmet Arap), İlhan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 98-99.
- 2 İsmet Emre, Edebiyat ve Psikoloji, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 292-307.
- 3 C. G. Jung, “Çağrışım Deneyleri”, *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, (çev. Engin Büyükinel), Say Yayınları, İstanbul, 1982, s. 127- 139.
- 4 *Age.*, s. 133.
- 5 *Age.*, s. 133.
- 6 *Age.*, s. 133.
- 7 “Açık Yapıt”, modern sanatın geleneksel sanattan kopuş sürecini anlatır. Eco’ya göre, geleneksel sanat ürünleri ‘kapalı’, modern sanat ürünleri ise ‘açık’tır. “Açık Yapıt”, gelenek ile yeni arasındaki çatışmanın her alanda olduğu gibi, sanat eserlerinde de geçerli olduğunun tespitidir. “Açık Yapıt”ın vermek istediği me-

- saj, geleneksel sanat kuramlarının vurguladığı ölümsüzlük ve evrensellik ölçülerinin aslında bu ürünlerin çoktan birer ölü hâline geldikleri şeklinde anlaşılmalıdır. Bir yanılla “Açık Yapıt” modern sanat ürünlerinin nasıl okunması, izlenmesi, yorumlanması gerektiği konusu ile ilgilidir: “Her bir yorum yapıtı açıktır, ama onu tüketmez; her bir yorum yapıtı hakiki kalar, ama yapıtın mümkün olan tüm öbür yorumlarının tamamlayıcısıdır yalnızca.” ilkesi bu kuramın özünü oluşturmaktadır. Açık yapıt belirsizdir, çeşitli yorumlamalara imkân verir ve bunların hiçbirisi bir diğerine üstün tutulmaz. Yapıt okura bir “olanaklar alanı” sunar ve kendisine nasıl yaklaşacağını izleyicisine ya da okuyucusuna bırakır. Kaynak: Umberto Eco, *Açık Yapıt* (Opera Aperta), (çev. Yakup Şahan), Kabcacı Yayınları, İstanbul, 1992 (dış kapak tanıtım sayfası).
- 8 Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri - 2 (Cumhuriyet Devri Türk Şiiri)*, 5. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, s. 198.
- 9 İlhan Berk’in -nesnelere bakış noktasında- gerçeküstücülük akımının etkisinde kalan şairler arasında ön sıralarda yer aldığını söyleyebiliriz. Berk, şairin vazifesinin nesneyi esinlemek olduğunu belirtmekte ve nesnelere değişik düşler halkası içinde oluşan çağrışımlara ne kadar önem verdiğini şu satırlardan anlamaktayız: “Ben nesnelere tabuluğuna bağlıyım. Oradan sesleniyorum. Nesneyi esinlemek, şairin işidir. Bu da demektir ki, şiir nesneyi değil doğurduğu sonucu betimlemekle ve de dilde sözcüklerin değil, izlenimin önünde tüm sözcükleri silmektedir.” (İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, 3. bs., YKY, İstanbul, 2005, s. 81).
- 10 Hasan Bülent Kahraman, *Türk Şiiri Modernizm, Şiir*, Büke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 221-222.
- 11 Alıntılatacağımız şairler, İlhan Berk, *Toplu Şiirler*, (Ed. Mehmet Taner - Fahri Güllüoğlu), 3. bs., YKY, İstanbul, 2008 künyeli kitaptan seçilmiştir. Bundan sonraki atflarda adı geçen kitapta konumuzla ilgili şiirin başlığını ve sayfa numarasını vermekle yetineceğiz.
- 12 Ahu Antmen, *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*, Sel Yayınları, İstanbul, 2008, s. 133-134.
- 13 İlhan Berk, *Uzun Bir Adam*, 3. bs., YKY, İstanbul, 2005, s. 15-16.
- 14 İlhan Berk, “Kapı”, *Toplu Şiirler*, (ed. Mehmet Taner - Fahri Güllüoğlu), 3. bs., YKY, İstanbul, 2008, s. 1437.
- 15 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Sözlük*, c. I, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2005, s. 886.

KAYNAKÇA

- Antmen, Ahu, *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*, Sel Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c. I, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2005.
- Berk, İlhan, *Toplu Şiirler*, (ed. Mehmet Taner - Fahri Güllüoğlu), 3. bs., YKY, İstanbul, 2008.
-, *Uzun Bir Adam*, 3. bs. YKY, İstanbul, 2005.
- Eco, Umberto, *Açık Yapıt* (Opera Aperta), (çev. Yakup Şahan), Kabcacı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Emre, İsmet, *Edebiyat ve Psikoloji*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Jacobi, Jolande, C. G. Jung’un Psikolojisi, (çev. Mehmet Arap), İlhan Yayınları, İstanbul, 2002.
- Jung, C. Gustav, “Çağrışım Deneyleri”, *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, (çev. Engin Büyükinallı), Say Yayınları, İstanbul, 1982.
- Kahraman, H. Bülent, *Türk Şiiri, Modernizm, Şiir*, Büke Yayınları, İstanbul, 2000
- Kaplan, Mehmet, *Şiir Tahlilleri - 2 (Cumhuriyet Devri Türk Şiiri)*, 5. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.